

Милана М. Љубичић¹

Слађана М. Драгишић Лабаш²

Филозофски факултет Универзитета у Београду

Оригиналан научни рад

UDK: 316.66:613.98

(ВАН)ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПОДРШКЕ АКТИВНОМ СТАРЕЊУ У БЕОГРАДУ: КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Апстракт: *Старење становништва карактерише сва савремена индустријализована друштва, а овај демографски тренд је предмет како практичних политика, тако и научних истраживања, посебно у земљама које важе за развијене. Када је реч о Р. Србији, истраживачки напори и практичне политике су скоријег датума, и поред тога што су демографи уочили да наше становништво спада међу најстарије на европском континенту. Уколико се овоме дода и чињеница да старе особе у нашој земљи представљају посебно вулнерабилну популацију – маргинализовани су по више основа, јасно је због чега ова тема мора бити релевантна и у научном и у практичном смислу. У овом раду смо се бавили истраживањем укључености старијих особа у активности које карактеришу активно старење и доступности и ослањања на (ван)институционалне видове подршке личном животном стилу у трећем добу. У анализи смо користили два приступа. Прва, условно речено, деск анализа је за циљ имала да опише системске политике и праксе усмерене на активно старење. У другом кораку, приступили смо квалитативној анализи дубинских разговора са 52 старијих Београђана. Циљ је био утврдити да ли, и у којој су мери испитаници укључени у активно старење, те препознати њихове потребе и ослањање на системску подршку старењу. Налази су показали да највећи број испитаника активно стари, с једне стране. С друге, начини на које се бира животни стил у старости у великој мери зависи од социјалног статуса испитаника. Доступна системска подршка је прихватљива тек за незнатан број испитаника, док значајније укључивање у системски подржано активно старење изостаје услед лошег материјалног стања испитаника.*

1 Ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Р. Србија, milanaljubic@yahoo.com

2 Редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Р. Србија, sladjadl@yahoo.com

Кључне речи: *активно старење, институционална подршка, квалитативна анализа, квантитативни приступ*

Увод

Процес демографског старења становништва започео је половином XX века. Почетком трећег миленијума овај процес постаје кључна карактеристика индустријализованих, а посебно тзв. друштава касне модерности или тзв. Запада (Бобић, 2013: 131). Прогнозира се да ће се број Европљана старих 65 година и више, до 2050. утростручити у односу на 1950., а уколико се оваква предвиђања испуне, међу становништвом старијим од 15 година, они у добу од 65+ би требало да чине више од половине (51%) (Козарчанин, 2008).

Србија пролази кроз идентичан процес: број особа у трећем добу се константно повећава: 2010. године 17% или 1,2 милиона становника наше земље је спадало у категорију старих, док су особе старије од 80 година чиниле 3,5% укупне популације (види: Матковић, 2012, Бобић, 2013, Драгишић Лабаш, 2016а). Процењује се да ће се овакав тренд, уз опадање укупног броја становника, наставити, па ће старији 2030. чинити 21% укупног становништва. Међу овим старима чак 5% ће чинити осамдесетогодишњаци (види: Матковић, 2012). Предвиђа се и да ће однос старост – зависност бити значајно промењен. Уместо досадашњег тренда - четири радно способне на једну старију особу, до 2050. овај однос би требало да буде: двоје радно способних на једног старијег грађанина (Козарчанин, 2008).

Овакав сценарио отвара читав низ питања и изазива забринутост због последица по економски, али и остале подсистеме – социјални, политички, здравствени и породични (Бобић, 2013, 138-139), нарочито стога што је Србија не само касно ушла (?) у реформе које треба да ублаже поседице старења, већ и зато што се ослања на институције које нису довољно развијене (Матковић, 2012).

Посебно се апострофирају изазови економске природе. Зарад илустрације оваквог стања ствари, неки аутори указују да су укупни јавни расходи само за институционално збринуте старе људе (њих 8.900) 2011. износили 1,8 милијарди или 0,06% буџета. Уколико на ово додамо факт да су старе особе у високом ризику од сиромаштва – од остатка популације сиромашнији су за 40-50% (Национална стратегија за старе, 2006), да је структура њихове потрошње и становања лошија у поређењу са остатком

популације, да се не могу ослонити на очекивану породичну солидарност, да већина живи у самачким домаћинствима, оправдано је констатовати да је социјални положај ове друштвене групе изразито низак (види: УНЕЦЕ, 2007, Извештај, 2007, Матковић, 2012, Драгишић Лабаш, 2016а). Поред тога, за један број старијих у садашњем тренутку системска решења не постоје: реч је о особама без прихода, који због имовинског цензуса не могу остварити право на социјалну помоћ и немају здравствено осигурање (Танасић, 2016: 4).

Посебно, треба нагласити да су старе особе, судећи по налазима ретких истраживања ове проблематике код нас, изразито зависне од туђе подршке и помоћи. Наводи се тако да је свака седма особа старија од 70 година у потреби за помоћи код одржавања личне хигијене и кретања по домаћинству. Једној трећини старијих била би потребна помоћ за одлазак код лекара, за набавку лекова, одржавање домаћинства или спремање хране (види: Танасић, 2016). Нека врста подршке је неопходна за 313.000 старијих од 65 година, док се проценат зависних драстично пење, посебно међу старијима од 85 година (види: Танасић, 2016). Коначно, са жаљењем се констатује одсуство системске иницијативе усмерене на побољшање положаја старих.

Њихов незавидан социјални положај додатно погоршава у друштву распрострањени ејдизам: систематско стереотипизирање и дискриминисање људи по основу њихових година (Драгишић Лабаш, 2016б, North, 2015, по: Перишић, 2016: 63). Њих посматрамо као хомогену групу којој приписујемо: сенилност, менталну неспособност, асексуалност и радну неспособност (Phelan, 2008, Перишић, 2016). Међу митовима који их прате, нпр. да могу очекивати погоршање психо-физичког здравља, да сви имају идентичне потребе, да су друштвено бескорисни..., у нашем друштву су посебно јака два: да вођење бриге о старима одузима ресурсе потребне младим генерацијама и да је брига о старима трошак (Ritsatakis, 2008, по: Перишић, 2016). Но, сва невоља није у томе: уз вишедимензионалну маргинализацију руку под руку иде и самостигматизовање. До крајности доведено оно може имати два исхода који се огледају у: одбијању прихватања помоћи и подршке – јер је не заслужују, или изразитој зависности старе особе од туђе помоћи јер постоји убеђење да нема личних капацитета за самозбрињавање (Перишић, 2016).

Имајући на уму све до сада речено, може се очекивати сценарио перпетуирања зависности (Козарчанин, 2008: 4). Да би се он предупредио

код све бројнијих старих у нашем друштву, неопходно је да се уведу системске промене у приватој и јавној сфери, на тржишту рада, на пољу породичног живота и друштвене заштите (Аврамов, Маскова, 2003, по Бобић, 2013: 143). У том погледу ваљало би се угледати на праксу развијених земаља. Наиме, у развијеним земљама света на изазов оваквих рапидних демографских промена је одговорено кроз концепт активног старења (исто, 2013: 143)

Активно старење: појам и димензије

Појму активно старење чија је употреба релативно скоријег датума, претходнили су термини успешно, позитивно и здраво старење (Драгишић Лабаш, 2016а: 24). Они се најчешће користе као синоними: њихова значења се у великој мери међусобно преклапају (види: исто, 2016: 24). На пример, успешно старење представља континуирану адаптацију на старост, током којег се појединац учи да живи са погоршањима у когнитивном и физичком функционисању (исто, 2016: 24). Слично овом одређењу, активно старење представља процес којим се на најбољи начин искоришћавају шансе за физичко, социјално и метално благостање у читавном животном току, у циљу продужења живота у здрављу и продуктивности и квалитетнијем животу у старости (WHO, 2001: 17, по: Бобић, 2013: 143). Оно укључује четири компоненте; 1. плаћени рад/ радни ангажман и након одласка у пензију (не нужно тржишног типа), 2. доживотно учење и образовање, 4. добровољне активности и 4. активну доколицу и бригу о здрављу (Joznjak et al, 2008, по Бобић, 2013: 143). Наведеном списку критеријума Аврамов (2005, по: исто, 2009: 143) додаје још један: учешће у домаћим пословима и помагање другима.

На месту је поменути још један концепт који не искључује активно старење, али му приступа с дужном критичношћу. Реч је о појму аутентичног старења под којим се подразумева самоприхватање, без нужне интернализације норматива које намеће модел активног старења (види: Драгишић Лабаш, 2016б). Овај концепт уважава личну јединственост и културолошку посебност у процесу старења.

Ако по страни оставимо концептулане разлике и њихову политичку конотацију, остаје да препознамо следеће: налази различитих истраживања (види: Драгишић Лабаш, 2016а) показују да са порастом активизма старих особа, расте и квалитет њиховог живота, те да се смањује њихово осећање усамљености. Тако старије особе које су укључене у социјални живот средине у којој живе, и који одржавају задовољавајуће односе са својом

децом, испољавају виши ниво задовољства и квалитета живота. Одатле је логично претпоставити да ће институционална, ванинституционална и волонтерска подршка и помоћ позитивно утицати на квалитет живота (Жганец, Русац, Лаклија, 2008).

У земљама ЕУ које су на мање-више систематичан начин приступиле овом проблему, посебно се инсистира на развијању услуга дуготрајне заштите. Међу њима се нарочито истиче значај услуга код куће “по мери корисника” и услуга у локалној заједници, а са циљем да старе особе што дуже остану у својој локалној средини – ван институционалне заштите, све до тренутка када то не постане заиста неопходно (Извештај, 2007, Козарчанин, 2008).

Како ствари стоје у нашој земљи? Темелј јачања друштвене улоге старих и (ван)институционалне подршке активном старењу је постављен у Националној стратегији о старењу (2006). На доношење Старегије нашу земљу су обавезала два документа: Мадридски међународни акциони план за старење и Регионална стратегија имплементације (Извештај, 2007, УНЕЦЕ, 2007, Козарчанин, Милојевић, 2016, Драгишић Лабаш, 2016а). Стратегија је донесена са циљем да се одреди приоритетни правац акције, који се односи на “захтеве да се квалитетно, другачије, свестраније и ангажованије приступа питањима старења становништва” (Национална стратегија о старењу, 2006: 3).

Стратегија се заснива на низу принципа, нпр. на: претпоставци доживотног развоја појединца, обезбеђивања економске и социјалне сигурности, пуној интеграцији и партиципацији старијих лица у заједници, промовисању интер и интрагенерацијског трансфера, дијалога и сигурности. Активности које Стратегија предвиђа покривају привреду и тржиште рада, подразумевају развој демократских односа у друштву, ојачавање социјалне сигурности грађана, здравствене и социјалне заштите, али и доживотно образовање. Да да би били обезбеђени услови за квалитетан живот, те независност од других, мора се радити на промовисању доброг здравља и здравих животних навика у трећем добу, али и на очувању достојанства, аутономије и односа поштовања према старима. Интеграција старих људи у заједницу је планирана кроз низ активности: информисање људи у трећем добу о њиховим правима, увођење тема старења у школске програме, подстицање волонтирања и ширење позитивне слике о старима. Солидарност на нивоу заједнице би требало да буде промовисана путем позитивно дискриминишућих политика у области образовања, културе, социјалне и здравствене

политике.

Наведеном треба додати да је једна од обавеза коју прописује Стратегија и њена евалуација. Евалуацијом домета Стратегије се бавило неколико аутора, међу којима и они који су учествовали у креирању политика, а своје ставове по овом питању у континуитету оглашава ХуманаС - мрежа хуманитарних организација и удружења грађана који се баве питањима старијих.

Прву евалуацију Стратегије је понудила Козарчанин (2008), годину дана након доношења овог документа. Ауторка примећује да је мало шта учињено на плану праксе, али су зато уочена њена слаба места. Јасно је препознато да се није отишло далеко у раду на економској одрживости система дуготрајне заштите, нити на рационалном коришћењу ресурса, док су здравствени и социјални систем и даље релативно некоординисани.

Значајно је другачије стање, судећи барем по речима аутора који су евалуирали примену Националне стратегије седам година касније (Козарчанин, Милојевић, 2016). Уочено је да је и поред регионалних разлика, феномен старења уведен у развојне политике општина. Као пример добре праксе наводи се град Крагујевац који је, када је реч о услугама помоћ у кући, подржао одрживост овог концепта на локалном нивоу. Такође, за разлику од осталих општина, у овој је посебна подршка дата сектору невладиних организација.

Посебну улогу у укључивању у живот заједнице на подручју градова који су били у фокусу анализе имају клубови за старе, чије су активности неретко пропраћене и медијски. Пронађено је да је великом броју људи у трећем добу близак концепт активног старења. На пример, тврди се да старији Београђани прихватају и учествују у спортским, рекреативним и едукативним садржајима које нуди Покрет за треће доба. Волонтерство на подручју главног града је посебно раширено међу старима. Тако се наводи да Црвени крст броји око 1.000 старијих волонтера, а волонтирање је једна од централних активности и низа невладиних организација које раде за старе и са старијим суграђанима. Такође, у информисању и укључивању старијих у заједницу као важан медиј се јавља Интренет. Тако се истиче улога портала Пензин који старе особе информисе о њиховом правима.

С друге стране, по питању доживотног образовања, мало је шта урађено. На пример, у Нишу је доквалификација (за мали број занимања) доступна старијим радницима, али не и старијим особама. Иако су

старије особе показале инетресовање, образовање им није доступно, како у Нишу, тако ни у Крагујевцу, Новом Саду. У том погледу нешто је боља ситуација једино у Београду. Могли бисмо закључити да је формални систем образовања затворен за старије грађане. Уместо тога, они се подстичу на укључивање у рекреативне активности и оснивање културно уметничких друштава.

О примерима добрих пракси обавештава нас извештај о резултатима једногодишњег пројекта Златно доба живота чији је циљ био да се створи позитивна слика о старима подстицањем њиховог активног учешћа у друштвеном животу. Као централна активност пројекта истакнута је путујућа изложба на тему “лепе и активне старости” (Николић Максић, Максимовић, 2012). У току три недеље одржане су радионице за подшку и развој међугенерациске сарадње. Пример такве праксе представља сарадња између ученика основних и средњих школа у Бору и становника села Горњане. Циљ радионице је био да старији пренесу своја сазнања о лековитом биљу ученицима. Коначни исход овакве активности је остваривање континуитета: саржаји Еколошке школе Горњане се реализују сваке године.

Још један начин остваривања сарадње међу генерација је волонтирање – пракса која постоји на територији оштине Звездара. По свему судећи реч је о нарасе корисној активности која резултира како активнијим приступом животу, тако и бољим менталним стањем (исто, 2012).

ХуманаС с друге стране у својим Билтенима извештава о активностима и умрежавању са актерима – промотерима политика активног старења ван Србије. На жалост, из њихових извештаја није могуће ништа конкретније казати каква конкретна добит од кампања и округлих столова које организују за старе особе, имају стари. Коначно, непознато је ко су старе особе које представљају делегацију овлашћену да преговара са доносиоцима политика (Downloads/BILTEN-BR-3-Inicijativa-za-socijalno-ukljuc%CC%8Civanje-starijih-osoba%20(1).pdf). Ваља подсетити да једна од ранијих евалуација указује на чињеницу да је социјална укљученост – што ће рећи и прилика да постану чланови делегације, директно зависна од социоекономског стања и средине у којој се живи. Другачије казано, сасвим је на месту очекивати да су из партиципације у одлучивању искључени, сиромашни стари људи, нижег образовања, који живе на селу.

На нивоу појединих градова у ограниченом временском периоду гледано, да се уочити да је рађено на имплементацији циљева које је пред себе поставила Национална стратегија о старењу (2006). Но, има и оних аутора који критички посматрају описане домете (Перишић, 2016). Перишић (2016) је тако, на основу документационе анализе доступних извора (нормативних оквира, статистичких показатеља, налаза научних студија, да наведемо неке), закључила да циљеви Стратегије не само да нису реализовани, већ је изостало и очекивано побољшање положаја страријих особа. Поред тога, ова ауторка указује да је мање забрињавајуће то што нова стратегија није осмишљена, у односу на чињеницу да ни претходна није доследно спровођена. На пример, неки од принципа активног старења какав је коришћење потенцијала старе особе на тржишту рада спроводи се и даље искључиво селективно: у радном односу након 65 године могу остати искључиво оне старе особе које заузимају високе друштвене положаје (нпр. универзитетски професори, врхунски менаџери). Суштинске промене су изостале и на плану обезбеђивања социјалне сигурности: пензија - приход по основу стеченог права се у периоду од 2002-2015 констатно смањивала. Коначно, једна трећина укупног броја пензионера са најнижим пензијама спада у категорију сиромашних (гледно по релативној линији сиромаштва). Са овим фактом је у уској вези и слаба доступност здравствене заштите, нарочито у руралним областима: 17% старих не може да плати специјалистичке прегледе, а чак 20% лекове. Коначно, услови за остварење права на материјалну помоћ се константно поштравају. На пример, неретко због компликоване административне процедуре старе особе бивају лишене ове врсте подршке. Коначно, као један од разлога због којег су ови људи значајно ређе у односу на општу популацију (у 4,6% у односу на 17,4%) корисници социјалне помоће, је и њихова неинформисаност о могућности да остваре ово право.

Незнатне помаке у социјалном положају старих особа илуструју и налази до којих су дошле Манић и Симеуновић Бајић (2016). Ауторке су наике утврдиле, анализирајући 14.119 текстова о старима, који су објављени током 2015. године у неколико дневних листова, да је, када је реч о старим особама, на делу београдизација (исто, 2016: 110). Наике, преко половине (54,4%) текстова се односи на старе особе у престоници. Да апсурд буде већи, више текстова се бави старима у свету, него онима у градовима и селима у унутрашњости Србије. Коначно, потоњи се помињу готово искључиво у црној хроници. За коначан исход такве представе о старима имају стварање јавне – и искривљене слике о њима.

Узимајући у обзир казано, може се констатовати да оцене о испуњености обавеза из Стратегије од тренутка њеног доношења закључно са 2016., нису усаглашене. Тако једни аутори настоје да укажу на спорна места и истовремено илуструју значајне помаке, док су други критичнији и разоткривају друштвени немар и изостанак и политика о старима и њихове примене. С друге стране, не може се порећи да евалуатори ипак деле и два важна става. Они наине упућују позив за даљи рад на развоју политика које у фокус стављају старе и старење и указују на потребу за обимнијим научним истраживањем ове тематике. Одговарајући на овај позив, у наставку рада бавићемо се истраживањем потреба, начина и спремности старих особа да користе (ван)институционалне могућности за активно старење.

Методолошки оквир

Предмет наше анализе је био да истражимо видове (ван) институционалне подршке у свакодневном животу особа у трећем добу. Циљеви су били да утврдимо да ли су испитаницима доступни (ван) институционални механизми за осмишљавање свакодневног живота, у којој мери их користе и због чега. На тај начин смо непосредно могли да препознамо и њихове потребе. Под појмом (ван)институционална подршка смо подразумевали све формалне сервисе који су препознати као пружаоци услуга старим особама, независно од тога да ли су понуђени од стране институција, организација или невладиног сектора. Наша анализа се кретала унутар концепта активног старења, а присуство системске подршке смо испитивали у четири области кроз које је овај модел дефинисан. То су: 1. радни ангажман; 2. (доживотно) учење; 4. добровољне активности и 4. активно провођење слободног времена.

У раду нисмо проверавали хипотезе већ смо се руководили хипотетичким питањима: 1. да ли су, због чега и на каквим пословима испитаници радно ангажовани? 2. на који начин су ушли на тржиште рада након пензионисања?; 2. да ли су укључени у процес доживотног образовања?; 3. да ли, и због чега волнотирају? и 4. како проводе своје време?

Истраживањем смо обухватили 52 испитаника, 32 жене и 20 мушкараца старих од 65 до 90 година. Сви испитаници живе у Београду. У питању је пригодан грудва узорак. Са испитаницима је вођен дубински интервју, а подаци су обрађени методом анализе садржаја. Подаци су прикупљани у периоду 2013–2015.

Скоро половина (27 испитаника) је високо образована. Већина - њих 27 живе са брачним партнерима, а у узорку се нашло и 18 удоваца/ица. Нову емоционалну везу су реализовала три испитаника, док је петоро разведено. Најмањи број живи у вишечланим и вишегренацијским породицама.

Радни ангажман испитаника

Када је реч о радном ангажману нас су интересовала три питања. То су: да ли су старе особе и даље радно ангажоване?, чиме је мотивисан њихов радни ангажман?, те на који начин су долазили до посла?

Показало се да је већина испитаника (њих 27) независно од образовања, након пензионисања наставила да ради (у струци или ван ње). Два су кључна разлога због којих су наставили да буду радно активни. Први је потреба да се допуни породични буџет. Овај мотив посебно истичу испитаници скромнијег материјалног статуса. Једна од испитаница тако каже: “Радила сам као кућна помоћница у становима богатих људи. Продавала сам пите на пијаци, повремено продајем робу из Тирске” и коначно разоткива разлог оваког свог ангажмана: “Ђеркина фирма лоше послује тако да морам да помажем да би живели боље”. Друга се бавила дактилографијом и лекторисањем јер је породична пензија била јако мала. Она је “куцала...докторате, неке рукописе и добро... зарађивала”. Трећа с олакшањем закључује да више не мора да се “пребројава када иде на пијаци”, јер може више себи да приушти. “Било ми је јако тешко пре него што сам нашла посао”, тврди. Ова група испитаница дели заједничко искуство да “пензија није довољна за пристојан живот” и да би, када не би радиле хонорарно “било...теже”. С друге стране, ваља уочити и то да су све оне активно тражиле посао.

Другима “материјално није на првом месту”. За њих рад представља извор личног задовољства и осећања да и даље вреде – потврда личне компетентности. “Важан је доживљај да вредите”, кажу. “Осећам се много вредније, средим се, излазим, радим свој посао”. “Трајем у пензији са великим задовољством. Препоручујем свакоме да ради колико год може”. “Јако је важно да се човек ангажује у својој струци”, и да је то подстиче да и даље напредује “Поново читам неку стручну литературу”. Реч је без изузетка о људима бољег материјалног стања и високог образовања, за које је експертско знање значајан лични капитал - они посао нису тражили већ им је понуђен. На пример, једна од испитаница је захваљујући

свом експертском знању добила понуду за “озбиљан посао саветнице министра” а даље је “активна друштвено и политички”, док друга говори како је захваљујући својој стручности 4,5 године радила у Републици Српској због тамошњег дефицита фармацеута.

Додајмо и то да није занемарљив број испитаника који након одласка у пензију нису успели да се радно ангажују или су након неког времена, престали да раде, иако и даље желе и могу да буду запослени. Испитанице са таквим искуствима кажу: “Једино ако неког познајете можете да нађете посао, овако је немогуће да се нађе”, и “По законима морала сам да одем у пензију, мада сам могла још да радим”.

Доживотно учење

За све наше испитанике, уз пар изузетака, могли бисмо рећи да воде активан живот. Неки међу њима су одлучили да – уче. Једна испитаница тако тврди: “Од када сам у пензији, ишла сам на курс свиле - цртања по свили, и на јогу”. Друга, која је и даље радно активна, због свог посла је морала да научи да користи компјутер и таблет, а поред тога ишла је и на курс за декупаж. Учење страних језика није реткост и није резервисано само за испитанике који су високо образовани. На пример, испитаник – фризер до пензионисања, каже да га је супруга “убедила” да уче италијански језик. Неки одлазе на плес. Коначно, неки су након пензионисања успели да пронађу времена за активности којима се претходно нису могли бавити. На пример, испитаник, економиста по струци је учећи после пензије, стекао статус ликовног уметника.

Друга група испитаника практикује самообразовање. Један број углавном високо образованих настоји да иде у корак са помацама у струци којом су се бавили, чак и када више нису радно ангажовани. Тако испитаница, дерматолог, иако у 83 години, и даље одлази на семинаре Српског лекарског друштва. Каже: “Волим да се едукујем”. Слично тврди и медицински техничар у пензији, који је запоставио студије медицине, али и даље прати стручну литературу. У том му помаже знање немачког језика.

Они испитаници који су активни у струци се готово без изузетка даље образују - проширују знања управо из области којом се баве. Тако радно ангажовани правник за себе каже да прати: “промене закона” и да је “стално...у току”. Неуропсихијатар који и даље има клијенте чита стручну литературу, учествује на конгресима, конференцијама, руководећи

се геслом које је усвојио као млад психијатар: основно средство за отклањање страха од грешке је оптимално заће. “Само кад радим најбоље што могу, на основу стеченог и примењеног знања, отклањам могућу грешку”.

Посебно, ваља истаћи да они који су наставили да се едукују, користе савремене технологије, које коначно нису далеке ни испитаницима који су радно неангажовани. Наши саговорници тако користе Скајп, мејл, претражују Интернет, читају вести – тако рећи, иду у корак са временом. Додајмо, ни један од испитаника и испитаница не користи услуге Универзитета за треће доба.

Добровољне активности

Под добровољним активностима смо подразумевали све оне које наши испитаници раде за, и у име других. Анализирајући њихове приче, уочили смо два типа активности. То су: услуге које пружају људима ван породичног круга (условно речено формално волонтирање) и оне које су усмерене ка члановима породица.

Показало се да је тек мали број испитаника укључен у формално волонтирање. Реч је о 11 испитаника старих од 65 до 84 године. То су углавном високообразоване особе које су након пензионисања наставиле да се баве сличним или истим пословима као и док су били радно ангажовани. На пример, једна од испитаница која је радила у психијатријској болници је наставила да волонтира у Православном саветодавном центру. “Волнотирао сам, помагао људима у смислу правничких услуга”. Професорка немачког језика је “Помагала ... људима са простора бивше Југославије да се снађу у Немачкој. Преводила документа, саветовала, испуњавала формуларе. Југословенски конзулат ми је слао људе”.

Волонтерска активност овим људима веома значи. Она их испуњава и чини срећним јер конзумира време: “Немам пуно слободог времена”, доприноси осећању корисности “Стално нешто правим и поклањам. Ово су моја задовољства”, и уваженим члановима друштва: “Држим предавања по позиву – на скуповима, конференцијана, водим округле столове и сесије”. Само једна испитаница која није укључена у волонтерске активности, изражава потребу да се и сама ангажује, но како је наставила да ради након пензионисања, нема довољно времена (ни новца).

Далеко већи број обавља добровољне активности нефомалног типа. Реч је о активностима које спадају у домен породичне интергенерацијске солидарности. Они тако повремено или често брину о својим унуцима, неки чак и праунуцима. Један број испитаника негује и своје родитеље. У активности око неге и бриге су укључене чешће испитанице него испитаници, а овај резултат није изненађујући и у складу је са налазима сличних студија (Љубичић, 2015).

Најчешће су ангажовани око унучића. Они их: чувају, возе у обданиште, у школу, на стране језике. “Ја сада своја два унука водим на ватерполо једног, а на кошарку другог,” каже један дека. Други са поносом тврди да са својим унуцима прича “пуно”, дискутује, шале се, води их у позориште и упућује у неке животне мудрости. Он је тако своје унукe убедио да крену на курс језика. Понудио им је довољно добар аргумент да га послушају: “Никад не бих освојио њихову баку да нисам знао француски”.

Солидарност силазног типа (ка унуцима, прауницима) за наше испитанике представља извор значајног задовољства. То их чини срећнима, “улепшава дане”. Брига око унука је битна мотивација и за радно ангажовање. Једна од испитаница тако каже да и поред тога што има здравствене проблеме, мора и жели да ради “за будућност ... унука”. Брига о унуцима их поред тога, мотивише да чешће излазе, едукују се, шетају, па чак и живе.

Када је реч о бризи о родитељима, наши испитаници су далеко мање отворени да причају о активностима које су предузимали. Ове активности описују као: брига, обилажење, неговање и помагање. Ни један од испитаника неговање родитеља није окарактерисао као исцрпљујућу активност, иако је, посебно у случају да су очеви и мајке дементни, ова врста ангажмана високо стресна. Неговање остарелих родитеља прихватају као дужност и рационализују на седећи начин: родитељи су бринули о њима, и њихова је обавеза да узврате истом мером.

Провођење слободног времена

Да бисмо описали у којој мери користе (ван)институционалне механизме да би осмислили слободно време, наше испитанике смо питали на који начин организују доколицу. Показало се да се најчешће баве активностима које искључују коришћење услуга које нуде системски механизми. Најчешће, њихова свакодневца укључује шетњу – физичку

активност коју практикују свакодневно, и то: самостално, без друштва “Шетам по Ади цео круг”, “Шетам стално, свуда идем пешице”, “Пешачим доста у току дана. Имам своју руту”; са партнером/пријатељима: “Муж и ја шетамо сваке вечери, тако завршимо сваки дан”, Сваке вечери са супругом шетам”; и кућним љубимцима “Мој пас је луди јоркширац, има шест година. Шетам га стално”, “Имам пса којег стално шетам”.

Захтевније физичке активности: пливање, скијање, фудбал практикују млађи испитаници (од 65 до 74). Воде бицикл, а једна испитаница одлази и у теретану. О том искуву каже седеће: “Проводим у теретани два сата, ради на траци, возим бицикл, радим на справама, потом сам у базену сат и по. Осећам се срећно после тога”. Треба поменути да је и најстарији међу испитаницима (90 година) такође активан “колико год може бити”. Ради гимнастику “свако јутро по десет склекова”.

Слободно време попуњавају и тако што читају, слушају музику, друже се, иду у бисокоп, на концерте. Треба приметити да године не представљају препреку за обављање низа таквих активности. На пример, испитаница, 80 година стара, разуме пензионисање као период када је човек по први пут “аутор свог живота”. Ова ауторка је живот осмислила на седећи начин: “Идем на сваку изложбу, у позориште ређе, јер не могу сама да се враћам увече. Волим предавања на Коларцу. Имам пуно другарица. Стално читам”.

(Ван)иснитуционално подржане активности намењене пензионерима, наши испитаници далеко ређе практикују. Тако у активностима које се нуде у клубовима за пензионере учествује само шесторо испитаника. Интересантан је налаз да у клубове одлазе они нижег и средњег образовања, који нису радно ангажовани и који немају партнере. Клубове посећују редовно. На пример, један испитаник одлази у клуб са друговима два пута недељно. Каже: “Причамо, дружимо се, играмо шах”. Друга испитаница је члан неколико клубова. То искуство овако описује: “Дружење, имамо изложбе слика, књига, ручних радова, а једном недељно вечеру и музику, а тада се баш заиграмо. Идемо на излете, одлазимо у манастире...”. Испитаница којој чланство у клубу и активности којима се тамо бави “пуно, пуно значе” каже да одлази на све културне догађаје када их има и ако су бесплатни, јер их себи не може другачије приуштити.

С друге стране, постоје и они испитаници: сличног образовног и брачног статуса, који би желели да се учлане у клубове али то не чине

јер немају довољно новца за активности у којима би хтели да учествују. Кажу да: треба пара за путовања, а да су “мале пензије, па није баш лако”, (удовица, 75 година), “не би било лоше да се учланим, има много активности, али не знам да ли имам довољно времена, а и требају ми паре, (у браку, 65 година), “Живим скромно, с обзиром колике су нам пензије, нама је сваки издатак сувишан. Највећи део пензије се даје на лекове, а све остало после ... мање је битно”. Један испитаник је крајње прагматичан, а о евентуалном укључивању у клуб размишља као о активности на ширењу социјалне мреже која може да му помогне да нађе “посао преко њих”. “Овако ми је”, каже: “досадно.”

Потребе старих у друштву Србије

Када је реч о потребама старијих о њима смо закључивали анализирајући оне сегментне разговора у којима су испитаници препознавали кључне проблеме старијих, и не ретко изражавали свој став шта би ваљало чинити по том питању. Сви су сагласни: највећи проблем старих у нашој земљи је недостатак новца. “Нама су финансијски проблеми кочница за многе активности”, каже једна од испитаница и додаје да морају прво да се задовоље основне потребе да би “могли мислити на друге”.

Проблематику старијих која је толико пута подвучена у Стратегији (2006) сасвим јасно препознаје и 81 годишњи испитаник. Он каже: “Пензионери у Београду, а тек у мањим градовима у Србији, живе лоше. Замислите у селима, на пример, знам неке, па то је тужно. Имају они неке баште, њиве и храну, али је тежак то живот. О бањи нема приче. Није новац једини важан, али бојим се да у старости треба имати за лекове, лекара, а једног дана и за пелене, које су прескупе”. Препознају да се о животу оптерећеном економским неприликама нерадо прича: “Чак се и не жале”, “... то не причају често”, али ја то видим”, и то због осећања стида “срамота их је да причају да не могу да купе пристојне ципеле”.

С друге стране, испитаници, поготово они вишег друштвеног положаја, примећују одсуство друштвеног интереса да стручњаци наставе са својим ангажманом и након пензије. Један друштвено високо позициониран и угледан човек тако тврди да је, и поред тога што се “у полусировој нашој земљи мора у пензију са 60 година” по пензинисању наставио да ради “на музичкој академији, али у другом граду” и да је у том погледу био више него продуктиван: “Сваког семестра сам избацио по један концерт”.

Двоје испитаника су указали и на дискриминацију старијих. Испитаник, стар 80 година констатује како је у Канади, земљи у којој је провео 20 година, однос према старима другачији. “Овде кад те виде, а ти имаш 80 година, кажу не исплати се лечити га. У Канади се за човека од 90 година боре”. Високо образована испитаница је нешто оптимистичнија и сматра да ставови о старима нису генерално негативни, али да су условљени културолошки.

Код четворо испитаника смо препознали и самостигматизацију. Она је само у једном случају коригована. Реч је о поменутом испитанику који је дуго година боравио у иностранству. Иако је био става да се особама у дубокој старости не треба продужавати живот пружањем медицинске неге, свој став је кориговао јер је прихватио да и стара особа жели да живи. С друге стране две испитанице се јасно одређују у корист младих у поређењу са старима. Једна из позиције жртве тврди да је у реду да се ускраћује пензионерима (“узима пензија”), јер су они “стари, а млади треба да живе”. Друга одлучно тврди да се дружи искључиво са младима јер су старије особе “негативне”, док високо образовани испитаник сумња да човек у старијем добу “може да функционише као раније” и стога сматра да старе особе не треба да буду радно активне.

Предлоге о томе како на системском нивоу побољшати положај старих, је конкретизовао тек мали број испитаника. Ево шта предлажу:

1. едукацију о старости и деменцији - болести која наступа у трећем добу, посебно за чланове породице. “Моје искуство показује” каже психолошкиња: “да то породица не примећује на време”;

2. осмишљавање активности које би биле приступачне пензионерима: “Живот пензионера може да буде квалитетнији, кад би нам организовали погодности као по неким општинама у граду...које каква дешавања и путовања и попусте. Ја бих ишла кад бисмо имали то све” (испитаница, 65 година, ош);

3. али и лични значајнији ангажман у активностима које се нуде пензионерима, а које су бесплатне “бесплатни су базени, бесплатни су концерти, позоришне представе, курсеви сраних језика и компјутера”; те

4. уважавање капацитета и потенцијала старих да наставе да буду радно активни и након пензионисања.

Уместо закључка:

Демографско старење – тренд који обележава савремена

индустријализована друштва, није мимоишао ни нашу земљу. Заправо, Р. Србија заузима незавидну позицију земље у којој је овај тренд изузетно заступљен и која по свему судећи још увек трага за одговорима на изазове које доноси старење страновништва. Ако је судити по неким ауторима (Перишић, 2016), перспектива није сјајна. Јасан је јаз између пожељног стања ствари и праксе, јер су постојеће стратегије, политике и системске активности недовољне да би се ублажиле (породичне, економске и друштвене) последице до којих доводи старење становништва. Стари су уз то вишеструко маргинализовани: најсиромашнија су друштвена група, без системске подршке и предмет еџистичких предрасуда - изједначени са трошком (Перишић, 2016). Ако се на ово дода оцена да се политике старења формулишу мимо њихових потреба и да су овакви (наметнути) одговори израз политичке воље и интереса који сматрају да знају шта треба корисницима (Перишић, 2016), није тешко препознати да је положај старих у друштву изразито низак. Други, нешто оптимистичнији аутори тврде да је оваква врста песимизма неоправдана и да се у пракси примењују стратегије усмерене на побољшање друштвеног положаја особа у трећем добу. У том погледу посебно се промовише модел активног старења чији домети, судећи и по евалуаторима стратегије у овој области, још увек нису остварени.

У настојању да понудимо прилог за разумевање могућих начина активног старења из перспективе актера, с једне стране, те њихових потреба за системском подршком у свакодневном животу, приступили смо квалитативној анализи дубинских разговора са 52 испитаника. Анализирали смо четири домена активног старења: радни ангажман, добровољне активности, доживотно учење и провођење слободног времена. Показало се да већина старих особа узима активно учешће у старењу, с једне стране. С друге, нашли смо да активизам испитаника у великој мјери зависи од ранијег социјалног положаја: образовања, занимања и имовинског стања. То посебно до изражаја долази у две области: радном ангажовању и провођењу слободног времена. Тако када је реч о радном ангажману, уочавамо јасне разлике између експерата којима је посао понуђен, и оних на нижим друштвеним позицијама, који су сами трагали за послом. Ове две групације се разликују и у погледу мотивације за рад. Експертима на пример, рад није предуслов материјалног обезбеђивања, већ извор личног задовољства и потврда компетентности, док је за оне са нижим образовањем примарни мотив новац. Када је реч о слободном времену, индикативан је налаз да се на системску подршку при организовању доколице ослања тек мали број испитаника. Они се ангажују у раду клубова за пензионере, и то једино

уколико себи могу приуштити такве активности. С друге стране, они боље стојећи су самоиницијативни – организују се мимо подршке коју нуди систем тако што користе услуге доступне у заједници које нису резервисане искључиво за пензинере. Нажалост, не треба заборавити ни то да један број старијих, чије је материјално стање лоше, своју свакодневицу организује мимо системске подршке, која им је привлачна, али недоступна. Истовремено, они не показују ни личну иницијативу, а своје време проводе пружајући услуге својим укућанима. Коначно, силазна солидарност је присутна код свих испитаника, без изузетка, али је зато формално волонтирање, као уосталом и учење доступно само онима који су растерећени од свакодневних новчаних бригаа.

Чини се да је могуће закључити да модел активног старења и системке подршке није заживео у пракси, чак и када је реч о београдском узорку испитаника, који по много чему нису типични представници старијих особа у нашој земљи, не само по томе што живе у престоници која нуди више могућности за активно старење, већ и по томе што су натпросечно заступљени високо образовни и добростојећи пензионери. Старост се у великој мери живи по принципу ослањања на властите ресурсе (социјалне мреже и професионални статус, материјално обезбеђење, на пример) и личну иницијативу у осмишљавању свакодневице. Како изгледа свакодневица оних људи који не поседују нити значајне ресурсе нити имају личну иницијативу? На месту је претпоставити да је због изостанка формалних мрежа и система подршке, њихов живот далеко од лагодног. Коначно, ова чињеница налаже озбиљно промишљање ове важне друштвене, породичне и личне тематике, и то не само из угла либералистичког концепта (не)утилитарности, већ много више због начела хуманости и вредности које људски живот има. Значај речене теме су препознали и наши испитаници. Један међу њима је јасно дијагностификовао да ће у скоријој будућности “Држава ... морати да почне озбиљније да се бави старим људима” (72 године, ош). Не можемо порећи да се са њим у потпуности слажемо.

Литература:

Бобић, М. (2013). Постмодерне популационе студије, Београд: Чигоја штампа.

Downloads/BILTEN-BR-3-Inicijativa-za-socijalno-ukljuc%CC%-8Civanje-starijih-osoba%20(1).pdf, приступљено 23.05.2017.

Downloads/TASIOP-Biltен-Br.-4-.pdf, приступљено 23.05.2017.

Драгишић Лабаш, С. (2016а). Активно старење у Београду. Београд:

Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Чигоја штампа.

Драгишић Лабаш, С. (2016б). Старији родитељи и одрасла деца: традиционални однос или бликост на даљину?. Социологија Вол LVIII: 287-305.

Извештај о активностима у Републици Србији на спровођењу Регионалне стратегије за имплементацију (РИС) Мадридског међународног акционог плана за старење (МИПАА), 2007. <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/oblast-starenja/SRPSKI%20nacionalni%20izvestaj%20o%20starenju%202011.pdf>, приступљено 21.04.2017.

Козарчанин, Л. (2008). О европском концепту дуготрајне заштите и практичним искуствима у пилот пројекту акредитације програма услуга дуготрајне заштите у Србији, www.zavodsz.gov.rs/PDF/evaluacija/O%20evropskim%20konceptima....doc, приступљено 20.05.2017.

Козарчанин, Л., Милојевић, С. (2016). Евалуација примене Националне стратегије о старењу Владе Републике Србије, 2006-2015. и предлози за нови стратешки оквир. Београд: Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања. Популациони фонд Уједњених нација у Србији.

Љубичић, М. (2016). Нормативна и функционална димензија интергенерацијске солидарности у наративима младих мајки. Социологија Вол LVIII: 306-323.

Манић, Љ., Симеуновић, Бајић Н. (2016). Анализа медијских садржаја о старијим људима. У: Љ. Манић, Н. Симеуновић Бајић (ур), Јавност, старији људи и медији, Београд: Факултет за клтуру и медије Универзитета Џон Незбит, Геронтолошко друштво Србије, стр.101-119.

Матковић, Г. (2012). Дуготрајна нега старих у Србији – стање, политике и дилеме. Становништво 1: 1-18.

Национална стратегија о старењу, 2006-2015. Београд: Службени гласник РС, 2006.

Николић Максић, Т., Максимовић, М. (2012). Идеје за лепу и активну старост. Примери добре праксе. Београд: Друштво за образовање одраслих.

Перишић, Н. (2016). Ејџизам и ејџистичка пракса – рефлексије на социјалну сигурност старих у Србији. У: Љ. Манић, Н. Симеуновић Бајић (ур), Јавност, старији људи и медији, Београд: Факултет за клтуру и медије Универзитета Џон Незбит, Геронтолошко друштво Србије, стр. 61- 89.

Танасић, Ј. (2016). Ситуациона анализа у оквиру пројекта “Иницијатива за социјално укључивање старијих особа. Београд: ХуманаС, Црвени крст Србије.

UNECE (2007). Integration and participation of older persons in society. Policy Brief on Ageing, No. 4: 1-12.

Жганец, Н., Русац, С., Лаклија, М. (2008). Трендови скрби за особе старије животне доби у Републици Хрватској и у земљама европске уније. Рев. соц. пол. 15(2): 171-188.

Милана М. Љубичић
Слађана М. Драгишић Лабаш
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

(NON) INSTITUTIONAL SUPPORT FOR ACTIVE AGING IN BEL- GRADE: QUALITATIVE ANALYSIS

Summary: *Process of the ageing of the population characterizes all modern industrialized societies, and this demographic trend is subject of practical policy and scientific research, especially in developed countries. As regards the Republic of Serbia, research efforts and practical policies are more recent, even though the demographers found that our population is among the oldest on the European continent. If we add to this the fact that the elderly in our country are particularly vulnerable population – marginalized on several grounds, it is clear why this issue has to be relevant in scientific as well in the practical terms. In this article, we explored involvement of the elderly in the activities of active aging and the availability of, and reliance on the (non)institutional forms of support for this particular form of personal lifestyle. In the analysis, we used two approaches. Firstly, we conducted desk analysis, in order to describe the systemic policies and practices that support active aging. In the second step, we used qualitative analysis of in-depth interviews with 52 elderly citizens of Belgrade. The goal was to determine if, and to what extent subjects are involved in active aging, to recognize their needs and reliance on the systemic support in the third age. Findings showed that the majority of respondents are ageing actively, on the one hand. On the other, respondent's lifestyle is largely dependent on their social status. Wider reliance on systemic support is absent due to poor social standard of respondents.*

Keywords: *active aging, institutional support, qualitative analysis, quantitative approach*